

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

HADIFOGSÁG, MÁLENKIJ ROBOT, GULÁG

**Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása
a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborába
(1944–1953)**

HADIFOGSÁG, MÁLENKIJ ROBOT, GULÁG
Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása
a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai (1944–1953)

Nemzetközi tudományos konferencia
Beregszász, 2016. november 17–20.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának kiadványa

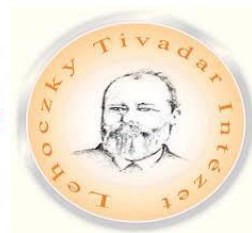
Beregszász–Ungvár
2017

HADIFOGSÁG, MÁLENKIJ ROBOT, GULÁG
Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása
a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai (1944–1953)

Nemzetközi tudományos konferencia
Beregszász, 2016. november 17–20.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának kiadványa

Szerkesztette:
Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

„RIK-U” Kiadó
Beregszász–Ungvár
2017

ББК: 63.3 (2РОС)-8
УДК: 323.282 (061.3)
Т-12

A kötet a 2016. november 17–20-án Beregszászon megtartott a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont által rendezett „HADIFOGSÁG, MÁLENKIJ ROBOT, GULÁG. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai (1944–1953)” c. nemzetközi konferencia anyagait tartalmazza.

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont műhelyében
az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával.

Szerkesztette:
Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

A kiadásért felel: *Orosz Ildikó*
Tördelés: *Molnár D. István*
Borító: *Molnár D. István*
Korrektúra: *Hnatik-Riskó Márta*

A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

**A kiadvány megjelenését Magyarország Emberi Erőforrások Minisztériuma
által kiírt Gulág Emlékév – 2016 pályázati program támogatta.**

ISBN 978-617-7404-36-0

© Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István, 2017
© A szerzők, 2017

„RIK-U” Kiadó, Ungvár
Nyomdai munkák: Kálvin Nyomda, Beregszász, Kossuth tér 4.
Felelős vezető: Lacz Csilla

TARTALOM

ELŐSZÓ	7

Bocskor Andrea: Kisebbségvédelem az Európai Unióban, avagy az EU reakciói a kisebbségi jogsértésekre és a kommunizmus büntetteire	9

Seres Attila: A Kárpátaljai Református Egyház az 1956. évi forradalom idején. Iratok a szovjet állami Vallásügyi Tanács archívumából 1956–1957....	32

Csiszár Imre: A kényszermunkatáborok és a hadifogolytáborok világa a hajdúnánási túlélők elbeszéléseinek tükrében	79

Fodor Gusztáv: A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954)	97

Ötvös István: Vagontörténelem – gondolat kísérlet	118

Janek István: Esterházy János felvidéki magyar politikus munkássága, elítélése és a szovjetunióbeli Gulágon eltöltött évei	126

Ilyés Gábor: A málenkij robot emlékezete a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei településeken felállított emlékjelek tükrében	150

Köteles László: Málenkij robot a jelenlegi Szlovákia területén. A szlovákiai magyarság sorsa 1944–53	177

Lukáč Gábor: Felső-Bodroghöz civil férfilakosságának legnagyobb áldozati vesztesége a 20. században.....	193

Dupka György: A GUPVI–GULÁG táborokba elhurcolt magyar foglyok nyomában az oroszországi Baskíriában, Tatárföldön és a Kaukázus országaiban a levéltári iratok, visszaemlékezések és a helyszíni vizsgálatok tükrében	208

Szamborovszkyné Nagy Ibolya: Konceptiós perek, politikai elítéltek, egyszerű emberek. Szovjet belbiztonsági tisztogatások Nagyberegen (1945–51).....	226

Molnár D. Erzsébet: A kárpátaljai németység szovjet hadifogolytáborokba hurcolása és internálása (1944–1946)	245

A KÖTET SZERZŐI	263

A KONFERENCIA FOTÓANYAGAI.....	268

A KÉNYSZERMUNKATÁBOROK ÉS A HADIFOGOLYTÁBOROK VILÁGA A HAJDÚNÁNÁSI TÚLÉLŐK ELBESZÉLÉSEINEK TÜKRÉBEN

THE WORLD OF THE FORCED LABOUR CAMPS AND PRISON CAMPS IN THE VIEW OF THE MEMORIES OF THE SURVIVORS OF HAJDÚNÁNÁS

CSISZÁR IMRE

RESUME

In the middle of the Twentieth Century there were plenty of reasons why the civil society have been suffered in Hungary. The totalitarian dictatorships forced their will to the society and wanted to perish all those people and all of the ethnical and social groups which didn't fit their imagination of the future.

After the Nazi regime's genocide which main aim was the extermination of the Jewish people, the Soviet Red Army arrived at Hungary. The inhabitants of Hajdúnánás had to stand so much awful atrocities that they weren't able to tell it during decades. In the night of 03/11/1944 the Red Army went house to house in Hajdúnánás to collect every men and carried off them to the Soviet Union's lagers as prisoners of war. Most of them lost their lives so far away from home.

Later the regime of Rákosi wanted to force his social view to every people in Hungary. All those people who didn't fit in this imagination became target easily. Whole families have been carried off from home to the forced labour camps of Hortobágy. One of twelve labour camps was established in Tedej near to Hajdúnánás. Almost 700 people was here as prisoners from 1951 to 1953. Some of them lost their lives during this years, but everyone's lives went to ruin because of this.

In this study we can know the world of the different camps on the strength of the survivors' memories.

1. Bevezetés

A második világháború vége és az azt követő zavaros időszak a civil társadalom mérhetetlen szenvedését hozta magával. Ártatlan emberek kerültek kilátástalan helyzetbe kizárólag a megszálló idegen csapatok, vagy éppen az állami terrorgépezet tevékenysége következtében. Hajdúnánáson a helyiek és az erőszakkal ide szállított szerencsétlen családok egyaránt megtapasztalták, mit jelent a sors szeszélyének kiszolgáltatva, megfosztva méltóságuktól, egyetlen cél érdekében küzdeni, az életben maradásért.

A megszálló Vörös Hadsereg magatartása már a kezdet kezdetén számos erőszakos cselekedettel járt, a hadifogolytáborba hurcolt polgári személyek

begyűjtése és elhurcolása azonban minden képzeletet felülmúlt. Később maga a magyar állam lépett fel egész társadalmi csoportokkal szemben, s belső ellenségnek nyilvánított mindenkit, aki vélt vagy valós fenyegetést jelentett számára, esetleg nem illeszkedett a rendszer társadalomképébe. A belső ellenséggel történő leszámolás egyik formája pedig a kitelepítés és a kényszermunkatáborok felállítása volt.

Jelen munkában mindezekről szó lesz. Ezúttal azonban nemcsak a történetek áttekintését, okait, következményeit ismerheti meg az olvasó, hanem azt is, s legfőképpen azt, hogy az eseményeket átélte, tulajdonképpen csodával határos módon megmenekült áldozatok emlékeiben hogyan él a kirekesztettségben, különböző táborok emberszámba sem vett foglyaként töltött idő. A hadifogolytáborok és a kényszermunkatáborok valósága elevenedik meg ezekben a visszaemlékezésekben, s összevetésük hiteles korrajz arról, hogy miként képes bánni ember az emberrel egy embertelen világban.

2. A hadifogolytáborokba hurcolt hajdúnánásiak rövid története

Hajdúnánásról 1944. október 30-án éjjel vonultak ki a szovjetek elől hátráló német és magyar csapatok, és másnap, 1944. október 31-én érkezett meg a városba a megszálló Vörös Hadsereg. Október 9-én felfüggesztette működését a polgármesteri hivatal, s ezzel a magyar állami közigazgatás is megszűnt, majd november 1-jén megalakult szovjet katonai városparancsnokság, s a települést közvetlen fennhatósága alá vonta.²⁰⁸

A szovjetek megérkezése azonban további szenvedésekhez vezetett. Az eseményekről személyes élményekkel rendelkező helyiek beszámolóai a Vörös Hadsereg kegyetlenségeit emelik ki. Az egyik helybeli (Kovács Istvánné) megállapítása szerint: „Azzal, hogy ide a lábukat betették az oroszok, csak a rettenet vált úrrá mindenkiben.”²⁰⁹ A Vörös Hadsereg legnagyobb rémtette azonban 1944. november 3-án éjjel következett be. Egy tudatos és szervezett akció során a polgári lakosság begyűjtésére, és mint később kiderült, hadifogságba szállítására került sor ezen az éjszakán.

Katonai alakulatok jártak házról házra és összegyűjtötték az otthon talált férfiakat. Az egész városra kiterjedő akcióból csak egy-két városszéli utca, valamint a tanyák maradtak ki, ide ugyanis már nem jutottak el virradat előtt az oroszok.²¹⁰ Tudjuk azt is, hogy a hajdúnánási fogolyszedéssel egy időben a november 1-jén megszállt Nyíregyházán is sor került egy hasonló akcióra, de ott ugyanazon a napon, november 3-án fényes nappal közel 2 ezer embert gyűjtöttek

---

²⁰⁸ VÖLGYESI Zoltán: Kisvárosi történet. Az 1956-os forradalom és a zsidóellenes megmozdulások Hajdúnánáson. Budapest, 2001. 43–44.

²⁰⁹ A megszálló szovjet hadsereg és a helyi lakosság közötti konfliktusokról szóló beszámolókat lásd: DRAVICZKY Imre: Századunkban a gyilkos láng már kétszer lobbant. (Hajdúnánás népe és a Nagy Háborúk) Hajdúnánás, 1993. 230–241.

²¹⁰ VÖLGYESI Z. 2001. 44–45.

be.²¹¹ Ezek a novemberi akciók meglehetősen koraiak voltak, hiszen országosan 1944. december vége és 1945. február eleje között zajlott le a polgári lakosság összeszedése és szervezett elszállítása. A hajdúnánási elhurcolás még úgy is nagyon váratlanul ért mindenkit, ha tudjuk, hogy a fogolyszedés Hajdú-Bihar megyében kezdődött.²¹²

Az elhurcolások pontos oka hitelt érdemlően nem bizonyítható, viszont a szovjet hadseregben bevett gyakorlat volt polgári személyek fogságba ejtése és hadifogolytáborokba szállítása. Stark Tamás munkájában kimutatta, hogy a hajdúnánásihoz hasonló elhurcolások a szovjetek esetében szinte mindennaposak voltak, s ezek a szükséges munkaerő biztosítása mellett a megszállt területek pacifikálását is elősegítették:

„A Vörös Hadsereg speciális alakulatai válogatás nélkül hurcoltak el civileket, ha az előírt kényszermunkás kontingenst frontkatonákkal nem lehetett kitölteni. [...] A szovjet deportálókat elsősorban a munkaerő-szükséglet kielégítése sarkallta. Ők nemre, korra, vallásra való tekintet nélkül fogtak el 250-300 ezer embert a jelenlegi határok között, 40 ezret Kárpátalján és további mintegy 250 ezer személyt Németország és Ausztria szovjet övezetében.”²¹³

A legújabb kutatások szerint a Hajdúnánáson összegyűjtött és elhurcolt polgári személyek száma összesen 760 fő volt, akiket éjszakára a szülőotthonba terelték, majd másnap gyalogmenetben irányították őket Debrecen felé.²¹⁴ A hadifogolyként elhurcolt hajdúnánási férfiak Debrecenbe érve a Pávilon laktanyába kerültek, ahol akkoriban már valóságos szovjet gyűjtőtábor működött.²¹⁵

A hajdúnánási „hadifoglyok” hosszú utat tettek meg Debrecenből Románián keresztül a Szovjetunióba, többségük először a moldvai Foksány elosztótáborába, majd onnan Kisinyovon keresztül a Dnyeszter partján fekvő Benderiben működő hadifogolytáborba jutott. Benderi mellett raboskodtak hajdúnánási civilek Kisinyovban, Belcben (szintén Moldávia), Korosztényben (mai Ukrajna) és Permben (mai Oroszország, Ural) működő hadifogolytáborokban is. Az Uralban

---

²¹¹ STARK Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Budapest, 2006. 31.; valamint: VÖLGYESI Z. 2001. 46–47.

²¹² ZIELBAUER György: Magyar polgári lakosok deportálása és hadifogsága (1945–1948). *Történelmi Szemle* 1989./3–4. 270–291.

²¹³ STARK Tamás: Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után (1939–1955). Budapest, 1995. 33.

²¹⁴ Vö. BUCZKÓ József–HADAS Ferenc: Akiknek még sír sem jutott. Hajdúnánásiak a „málenkij robot” poklában. Hajdúnánás, 2014. 8.

²¹⁵ Magyarország területén több mint 50, hadifoglyok számára rendszeresített gyűjtőtábort működtettek az oroszok, melyek főként nagyobb városokban, vasúti csomópontok közelében jöttek létre. A 12 legnagyobb tábor a következő volt: Cegléd, Székesfehérvár, Budapest (Ferenc József lovassági laktanya), Jánosháza, Győr (Frigyes laktanya), Komárom, Szeged (Csillag börtön), Baja, Celldömölk, Intapuszta, Gödöllő és Debrecen (Pávilon laktanya). – Vö: STARK T. 2006. 111–112.

lévő táborokba, így Permbe is Kijeven keresztül juttatták el a rabokat.²¹⁶ A hajdúnánásiak később szinte követhetetlenül tűntek el a közel 6 ezer táborból álló Gulag útvesztőjében. A leírhatatlan körülmények, a rossz bánásmód és a táborok közötti folytonos fogolycserék következtében az ártatlanul elhurcolt, polgári személyként hadifogságba került több száz emberből alig maradtak életben.

A polgári áldozatok és az elhurcoltak névsorának összevetésével Buczkó József a szovjet hadifogságból hazatérő hajdúnánásiak számát 27 főben állapította meg, ami nagyságrendileg megegyezik a visszaemlékezésekben említett 19-20 fővel.²¹⁷

3. Az elhurcoltak sorsa a visszaemlékezések szerint

A hajdúnánási férfiak elfogásának és viszontagságos utazásának a történetét, valamint a hadifogolytáborban tapasztalt körülményeket először Hadas Ferenc írta le részletesen. Ő volt azon kevesek egyike, akik túléltek a megpróbáltatásokat és visszatértek a hadifogságból.

Hadas Ferenc visszaemlékezésében megérkezésükről és a Benderi táborban őket fogadó állapotokról igen érzékletesen számolt be:

„A tíznapos út végén érkezett meg a szerelvény a Dnyeszter innenső partján elhelyezkedő Benderibe (román neve Thigina volt a besszarábiai időkben), mely a háború után a Moldáv Köztársaság városává lett a Szovjetunióba. A szerelvényt mellékvágányra tolták, s megkezdődött a kivagonírozás. [...] Elindult a menet nagy nehezen, árkon-bokron keresztül a havas gizgazok felett leendő lakhelyünk felé. Már messziről feltűnt egy kétemeletes épület, majd közelebb érve láttuk, hogy az a drótkerítéssel körülvett terület egyik végben helyezkedik el. Mondani se kellett már nekünk, hogy ez egy hadifogolyláger, s hogy ebbe viszik a szerelvény »utasait«.

Később tudtuk meg, hogy ez az épület korábban határ menti kaszárnya volt, melyen kétszer ment át a front: oda és vissza, s hogy itt nagyon súlyos harcok voltak, merthogy a Dnyeszter vízválasztó volt hadászatiilag. Ezt bizonyították a falak rongálódásai, a sorozatok nyomai és a belövések, s majd tavasszal, amikor a föld fagya kiengedett, a ruganyos, szőnyegpuhaságú talaj a hajdani lövészárkok felett, melyekben sok elesett katona aludta örök álmát.

A kaszárnya összes ablaka ki volt törve. A cementpadlós, 80-100 négyzetméteres helyiségek közepén dobkályha, se tüzelő, se villany, se szalma, de még priccs sem volt. Ezekbe a hatalmas szobákba osztották el az embereket. Levegősebb körülmények közé kerültünk, már nem voltunk egymáshoz préselve. [...]»²¹⁸

---

²¹⁶ BUCZKÓ J.–HADAS F. 2014. 9–12.

²¹⁷ BUCZKÓ J.–HADAS F. 2014. 23.

²¹⁸ HADAS Ferenc: Hol sírjaik domborulnak... /Egy túlélő emlékezései a hajdúnánási elhurcoltakról/ Hajdúnánás, 1991. 31–32.

A fentiekből is látható, hogy a szovjetek nem fordítottak különösebb gondot arra, hogy a hadifogolytáborként funkcionáló épületeket emberek fogadására alkalmassá tegyék. Lényegében minden úgy volt, ahogy az a háború és a környéken pusztító heves ütközetek következtében maradt. Kitört ablakok, áramhiány, tüzelőhiány, de még csak fekvőhelyet sem alakítottak ki a vonatokról lekaszálódó embereknek. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a visszaemlékezés még ezekből az emberi lakhatásra alkalmatlan körülményekből is ki tudta emelni az egyetlen pozitívumot: a vonaton tapasztalt zsúfoltság végre megszűnt.

A táborban uralkodó helyzet azonban később sem javult, sőt a halálesetek is mindennaposá váltak:

„Visszatérve a láger leírására, mint mondtam, a német tisztek a főépülettel szemben lévő, de elég messze álló, földszintes épületben laktak, közelebből, annak egyik szobájában az épület végén. Az épület többi részében helyezkedett el a lazaret a betegek számára. Mindez el volt kerítve a tábor többi részétől. [...] Minden szobában volt szanitéc, aki osztotta az élelmet, kihordta és ürítette a WC-ibrikéket, felseperte a földes szobát, az elhalálozottakat pedig társai segítségével átszállította a hullakamrába.”²¹⁹

Sok ember vesztette életét a szervezet legyengülésével együtt kialakuló betegségekben, de voltak, akik egyszerűen éhen haltak. Az éhhalál közeledtének biztos jele volt a vizes, visszatarthatatlan, híg hasmenés, aminek a gyengélkedőn szolgálatot teljesítő Hadas Ferenc is gyakran szemtanúja volt. A kibírhatatlan helyzet akkor javult, amikor a háború hivatalosan is véget ért.²²⁰ A hazatérő Hadas Ferenc életben maradt, testvérét azonban elvesztette, hadifogsága nemcsak rajta, de szerettein is nyomot hagyott. Visszaemlékezésében így összegezte azt a tragédiát, ami vele történt:

„Én, testvérem nélkül – 1947 végén – jöhettem haza. Anyám hófehérre őszült távollétemben Akkor 44 éves volt. Ma sem tudom, hogy maradtam életben. Azt napnál világosabban látom, sohase akartam arra gondolni, hogy meghalok. A sír szélén álltam én is, mégse akartam elpusztulni. Azt mondják, hogy a halál közelségében felfokozódik az életösztön, erősödik az akarás. [...] Lehet, hogy hírmondónak küldött haza a Gondviselés? Nem tudom. [...] Édes testvéremet egész életemben gyászolhattam szinte még gyermek éveiben bekövetkezett haláláért. Nemkülönben hajtom meg ma is fejemet idegen testvéreim, a nánási mártírok szent emléke előtt. Ami történt, végső soron azt a háború okozta.”²²¹

---

²¹⁹ Uo. 37–38.

²²⁰ Hadas Ferenc visszaemlékezése szerint: „Negyvenötben, május 9-e után befejeződött a háború, javult az ellátás. Nemcsak a koszt, hanem az orvosi ellátás is. Több és többféle orvosság állt már a rendelkezésünkre. Ebédre sűrű levest kaptunk, sok zöltséggel és paradicsommal. Kezdetben iszonyúan jólesett a zöltségféle. [...] A mennyiségre sem volt már panaszunk.” – HADAS F. 1991. 51.

²²¹ Uo. 55.

Hadas Ferenc emlékiratán túl Buczkó József gyűjtőmunkájának is köszönhetően sikerült rögzíteni mások, túlélők és hozzátartozók emlékeit is. Kovács László volt például az egyetlen, szerencsésen megmenekült hajdúnánási, aki a foksányi elosztótáborról, Benderiről és a kisinyovi táborról is információkat közölt:

„Foksány, az elosztótábor. Az úton különben senki sem halt meg, mindenki kiszállt a vagonból. Amikor megérkeztünk Foksányba, ott hallottuk, hogy egy század, tehát két vagon ember lemaradt tőlünk, őket máshová vitték. Állítólag Tiraszpolba. [...] Ezen az elosztóhelyen, amely a településtől távolabb volt, hetvenezer embert zsúfoltak össze. A tábor drótkerítés vette körül. Az emberek számára vékony deszkából készült pavilonok voltak. A policájok, parancsnokok részére, akik szerbek voltak, földbe ástott kunyhók készültek. A szállásunkon rettenetes hideg volt, fűtés nem volt. Éjjelente, mivel úgysem tudtunk aludni, csak kóvályogtunk le-fel az épületek között.”²²²

Foksány hatalmas elosztótábor volt, ahol a foglyok csak ideiglenes jelleggel tartózkodtak, azonban a hideg és az álmatlanság már itt megviselte a legtöbb ember szervezetét. Ezután következett Benderi, amelyre Kovács László így emlékezett:

„December 6-án értünk Benderibe. Ezt azért tudom, mert Debreceni Miklós tűzoltónak ekkor volt a neve napja. Ezt ő mondta. Útközben közölünk senki nem halt meg, mindenki kibírta. Több szerelvény érkezett. Összesen háromezer embert hoztak ide Foksányból, köztük körülbelül 300 nánásit. Hatalmas kaszárnyaépületek fogadtak. Több emeletesek voltak, ajtó, ablak egyiken sem. Se ágy, se szék, semmi. Feltűzeltek mindent már előttünk. [...] A fekhelyünk a pucér beton volt. Akinek volt valami kabátja, az leterítette és arra feküdt. Semmiféle nyilvántartás nem készült rólunk. 1945 tavaszára rengetegen elpusztultak a borzasztó körülmények miatt. Az örök egyébként minden reggel végigjárták a szobákat és a halottakat saroglyára rakták, lehozták az udvarra, ott pedig, mint a kévéket, úgy dobálták fel egy szekérre. De ezek már megfagyott tetemek voltak. Ez 1944 utolsó napjaitól egész télen át így történt.”²²³

Egyszerűen borzalmas, napjainkból visszatekintve szinte elképzelhetetlen, amin ezek szegény, földműveléshez szokott, békés alföldi parasztemberek keresztülmentek.²²⁴ Kovács Lászlót ezután 1945 szeptemberében átszállították

---

²²² BUCZKÓ J.–HADAS F. 2014. 29.

²²³ Uo. 30.

²²⁴ Hadas Ferenc szerint Benderiben a fogva tartók el sem hitték a foglyoknak, hogy egyszerű civilekként kerültek a táborba: „Az összeírásnál a szovjet őrszemélyzet minden elvett tőlünk, bicskát, gyufát, gyújtót [...] minden egyéb apróságot. A szovjet tisztok, altisztek, akik elé sorra oda kellett állnunk, nem hitték el, hogy nem voltunk katonák, s hogy csak úgy összeszedtek bennünket Hajdúnánáson, hogy a családi házból rángattak ki mindenkit civil lakosként.” – HADAS F. 1991. 32.

Kisinyovba. Az itt szerzett élményeiről, az évekig tartó reményteli várakozásról és a hazatérésről így számolt be:

„A kisinyovi lágerben. Megérkeztünk Kisinyovba. Az állomással szemben állt egy leánynevelő intézet, egy dombra építve, abban volt a láger. Oda kísérték a 35 embert, hogy majd onnan megyünk haza. [...] Ez 1945. szeptember vége felé volt már. Még két évet kellett itt eltölteni. Végig Kisinyovban. Az lett a lágerparancsnokunk, aki Benderiben is volt. [...] 1947. november 18-án érkeztünk meg Debrecenbe. Fertőtlenítés, majd tiszta ruha. Innen ismét oda kerültünk, ahonnan elindultunk: a Pavilon laktanyába. [...] Úgy emlékszem, húszan jöttünk haza. Köztük volt Fercsák András, Hadas Ferenc, Nikodémusz István, Varga Gábor asztalos. A többiekre már nem emlékszem.”²²⁵

Voltak, akiknek az útja azonban még tovább, az Ural vidékére vezetett. Dr. Sarlós Péternek, az elhurcolt Konkoly János rokonának a visszaemlékezése szerint a fogolyszállítások során a szovjetek kizárólag a létszám fenntartására fókuszáltak, s adott esetben saját népüket sem kímélték:

„Amikor szerelvényük a Kárpátokon haladt át, a lassú úton, valahol Szambornál egy egész vagonnyi embernek sikerült megszöknie. Felszedték ugyanis az aljdeszkát, s egyenként leereszkedtek a sínek közé. Sikerült is nyomtalanul eltűnniük. Az esetet Lvovnál vették észre az örök, akik mit sem bánkódva a történeten, ott helyben azonnal összeterelték 40-45 főt, akiket bezsúfoltak egy üres vagonba és hozzákapcsolták a szerelvényhez. Valamennyien szovjet állampolgárok, főként leszerelt, korábban katonai szolgálatot teljesített férfiakról volt szó. Vitték tehát a sajátjaikat is, csak meglegyen a létszám.”²²⁶

Az 1972-ben elhunyt Konkoly János későbbi sorsát illetően a visszaemlékezés beszámol egy hosszú, embertelen útról, amelynek célállomása Perm városa volt, ahol az állami gépgyár munkaerőhiányát igyekeztek pótolni a hadifogolyként elhurcolt emberekkel:

„Neki nem sikerült megszöknie, így útja Gorkijon (a mai Nyizsnyij Novgorodon) át Kirovba vezetett. Ezen a hosszú úton azonban súlyos flekktífuszjárvány ütött ki. Sok volt köztük a halott, s mire megérkeztek, annyira le volt már gyengülve a szállítmány, hogy egymást karolva vánszorogtak ki a vagonokból. Itt történt először lajstromba vételük, mégpedig a Vörös kereszt által. Innen ismét tovább szállították egy részüket, mégpedig az Ural hegység egyik ipari központjába, Molotovba, azaz Perm városába. Ebben a nehézipari központban az állami gépgyár munkása lett, ahol soraikból választott brigádvezetők felügyelete mellett főként fémipari munkát végeztek. [...] Lefogyva, kifáztva, komoly veseelégtelenségtől szenvedve, 1948. augusztus 20-ára érkezett haza.”²²⁷

---

²²⁵ BUCZKÓ J.–HADAS F. 2014. 33–35.

²²⁶ Uo. 92.

²²⁷ Uo. 92.

4. A hortobágyi kényszermunkatáborok története

A század derekán a hadifogolytáborba hurcolt emberekhez hasonló sorsban részesedtek azok az ugyancsak civil, a hatalom akaratának kiszolgáltatott családok, akik a kényszermunkatáborok kegyetlen valóságát kellett megtapasztalják. Hajdúnánás mellett, Tedejen is létrehoztak egy ilyen munkatábort, ahová a nemkívánatos elemeket telepítették, és ezt ezúttal nem a megszálló idegen csapatok, hanem a kommunista diktatúra, tehát magyar állami szervek művelték.

A hortobágyi táborrendszer kiépülésének közvetlen előzménye egyértelműen külpolitikai jellegű volt; a szovjet–jugoszláv viszony megromlása ugyanis Jugoszlávia ellenséggé nyilvánításához vezetett. A közvetlen előzmény azonban egy gyilkosság volt. 1950. január 3-án ugyanis Kis Imrét, Lengyelkáporna párttitkárát ittas állapotú személyek meggyilkolták. A köztörvényes bűncselekményből a hatalom politikai ügyet csinált, és az osztályharc kiéleződéséről, valamint kettős fenyegetettségéről beszélt. Péter Gábor kinyilvánította, hogy a külső titóista ellenség összefogott a belső reakcióval, hogy Kis Imrét meggyilkolja.²²⁸

Kitelepítésre ugyan ekkor még nem került sor, de az egyre erősödő határpánik miatt már 1949 végétől a terület a hatósági terror egyik akcióterülete lett.²²⁹ A feszültség fokozódásához kisebb határincidensek is hozzájárultak.²³⁰ Az újabb világháború rémét előre vetítő hangulatkeltés végül oda vezetett, hogy 1950. április 12-én megszületett a döntés, amelynek értelmében a jugoszláv és az osztrák államhatár mentén 15 kilométer mélységben elkülönített határsáv kialakítására került sor.

A határsávban rendkívüli intézkedéseket vezettek be: 1950. július 1-jétől az állandó lakókat fényképes igazolvánnyal látták el, és a kijelölt területen belül csak a különleges igazolvány birtokosai tartózkodhattak. A területre csak külön engedéllyel lehetett belépni, míg a társadalmilag veszélyesnek vagy megbízhatatlannak ítélt személyeket családotul telepítették ki.²³¹ A 6 megyét érintő, 17 járásból és 300 községből álló határsávból a nem megbízható emberek „átköltöztetése” valójában szervezett kitelepítést, azt követően pedig munkatábort

---

²²⁸ HANTÓ Zsuzsanna: Kitiltott családok. Budapest, 2009. 152–153.

²²⁹ Vö. SAÁD József: Hortobágy – Egy fejezet a deklasszáls történetében. In: HANTÓ Zsuzsanna–TAKÁCS János–FÜZES Miklós (szerk.): Kitaszítottak I. kötet. „Magukkal fogjuk megszírozni a földet”. Budapest, 2002. 45.

²³⁰ 1949. október 27-én 30-40 jugoszláv katona Gyűrűpusztától délre, Dolni-Mihojlác irányából közeledve átvágta a drótkerítést és a határon átkelve az ország területére lépett. A magyar határőrség tüzpárbajba keveredett a behatolókkal és meghátrálásra készítette őket. Sebesülés nem történt. – Vö. GYARMATI György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956. Budapest, 2013. 170–171.

²³¹ HANTÓ Zs. 2009. 153.

jelentett.²³² Az 1950. június 23-án megkezdődött végrehajtás az ÁVH feladata volt.²³³

Az önhibájukon kívül elhurcoltakat többnyire a tisztántúli állami gazdaságok köré szerveződő táborokban helyezték el, személyes irataikat elvették, korlátozták mozgásukat és cselekvési szabadságukat. Őrzésükkel a rendőrségen belül szervezett „K” őrök, vagyis különleges őrök voltak megbízva, amelyek idomított kutyák segítségével látták el feladatukat.²³⁴

A hortobágyi zárt területen végül 12 tábor kialakítására került sor, melyek egyike a Hajdúnánás mellett fekvő Tedejen, az állami gazdaság területén jött létre. A városban a helybeliek nem sokat tudtak a kényszermunkatáborról és az ott uralkodó körülményekről. A fogva tartottak száma a 12 táborban folyamatosan változott, többnyire emelkedett.

A tedeji tábor 1951. december 7-én kezdte meg működését 343 rabbal, a fogva tartott kitelepítettek száma azonban december 20-ára 661-re nőtt, akik közül 169 gyermek volt.²³⁵ A rabok az ország déli, délnyugati és nyugati határszéléről érkeztek. Délen a Tompától és Kelebiától Dávodig és Hercegszántóig terjedő határszakaszról, délnyugaton a Péterhida és Somogyudvarhely közötti területről, valamint nyugaton a Molnári, Letenye, valamint Szentgotthárd közötti határ menti országrészről.²³⁶

1953 júliusára a tedeji rabok száma 676-ra emelkedett.²³⁷ Jelenleg a Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesületének köszönhetően több mint 700 egykori tedeji fogolyról van tudomásunk.²³⁸ Egy 1952. január 9-én kelt jelentés szerint a táborban lakók körében a tüdőbaj és a végelgyengülés számított a leggyakoribb megbetegedésnek, melyek következtében 3 ember

---

²³² A déli határsávba Baja, Mohács, Nagykanizsa és Szeged mellett Baranya megye 131, Bács-Kiskun megye 22, Csongrád megye 17, Somogy megye 51 és Zala megye 43 faluja tartozott. A nyugati határsávba került Kőszeg, Mosonmagyaróvár és Sopron mellett Győr-Sopron megye 79 és Vas megye 78 községe. – FÜZES Miklós: Szibéria-szindróma Magyarországon. In: HANTÓ Zsuzsanna–TAKÁCS János–FÜZES Miklós (szerk.): Kítaszítottak I. kötet. „Magukkal fogjuk megzsírozni a földet”. Budapest, 2002. 9.

²³³ A kitelepítés már ekkor 1991 személyre terjedt ki, akiket 5 gyűjtőállomásról (Szeged, Kiskunhalas, Pécs, Kaposvár és Zalaegerszeg) 486 vagonnal szállítottak el a VII. szolnoki és a VIII. debreceni rendőr-főkapitányság területére. – HANTÓ Zs. 2009. 164.

²³⁴ A „K” őrök tevékenységéhez lásd: HANTÓ Zs. 2009. 164.

²³⁵ APATINI Ferenc Illés: Túléltek. Internálótáborban a hajdúnánási Tedejpusztán 1951–53-ban. Debrecen, 2009. 19.

²³⁶ SAÁD József (szerk.): Telepessors. Budapest, 2004. Térképmelléklet: A tedeji kényszermunkatáborba elhurcoltak lakóhelyei.

²³⁷ HANTÓ Zsuzsanna (szerk.): Kítaszítottak II. kötet. Dokumentumok a hortobágyi zárt táborokból 1950–1960. Budapest, 2002. 230.

²³⁸ Az adatbázis internetes elérhetősége: http://www.hortobagyideportaltak.hu/nevsor_tedej.htm (Letöltve: 2016. december 14.)

vesztette életét.²³⁹ Az egészségügyi ellátás minimális volt, orvos alig látta a megbetegedett foglyokat, s talán emiatt is már az első két hónapban 6 haláleset történt Tedejen.

Külön érdekessége a tedeji tábor létrehozásának, hogy megszervezésére télen, közvetlenül karácsony előtt került sor, amikor a mezőgazdasági munkák szüneteltek, tehát semmi sem indokolta a kényszermunka igénybe vételét. A decemberben érkező családokra az éhezés várt, mivel munka hiányában nem tudták megtermelni az élelmüket, s így az önmaguk ellátására kényszerített emberek már ekkor eladósodtak a tábori konyhán.

A szögesdróttal elkerített, a rabokat állati sorban tartó hortobágyi táborok 1950 júniusa és 1953 októbere között működtek. Feloszlatusukra, amit a hatalom egyszerűen „kényszerlakhely-megszüntetésnek” nevezett, csak Sztálin halálát követően kerülhetett sor. Piros László belügyminiszter 1953. november 23-i jelentése szerint a polgári és katonai börtönökből, illetve internáló és más kényszermunkatáborokból szabadult személyek száma összesen 21 968 volt, akik közül 7281-en a hortobágyi táborrendszerhez tartoztak.²⁴⁰

5. Emberek a kényszermunkatáborban (Hajdúnánás–Tedej)

A hortobágyi kitelepítések történetéről ismert, hogy gondosan összeállított listák alapján dolgoztak azok a 6-8 fős ávós különítmények, amelyek többnyire előzetes értesítés nélkül, éjszaka lepték meg a kiszemelt gyanútlan családokat. Fegyverrel kényszerítették az embereket a legszükségesebb holmijuk összeszedésére, majd vonatra rakták őket és így indultak útnak a Hortobágy felé. A kitelepített emberek semmilyen tájékoztatást nem kaptak arról, hogy miért kell elhagyniuk otthonaikat, s mennyi időre és hová viszik őket. Személyes irataikat elvették tőlük, s ettől a pillanattól kezdve nem számítottak a társadalom tagjának.

Apatini Ferenc Illés, aki gyermekként, családjával együtt került Tedejre nagyon részletes leírást adott 2009-ben megjelent visszaemlékezésében a táborról, a rabok elszállásolásáról és életkörülményeiről:

„A csurma és a társbérlet. Első ideiglenes táborhelyünk egy, a töltéstől nem messzire lévő lóistálló lett. Ennek belső szagáról megállapíthattuk, hogy az állatokat csak nemrégien telepítették át máshová. Gidres-gödrös alapzatáról a trágyát nagyjából felszedték, ezért szerencsésebbeknek érezhettük magunkat azoknál, akiket olyan birkahodályokba helyeztek el, ahol a földet félméteres, kemény birkatrágyától kellett megtisztítani. [...] egy főre csak annyi hely jutott, hogy le tudjon feküdni. Két sorba lettünk elrendezve, középen keskeny bejáróúttal. Az istálló mostani becslésem szerint kb. 6-7 m széles lehetett, és a hossza olyan 25 méternyi. Az épület hosszanti, déli oldalánál volt a bejárat. A

---

²³⁹ APATINI F. I. 2009. 29.; Vö. HANTÓ Zsuzsanna: Kényszermunkatáborok a levéltári források tükrében. In: HANTÓ Zsuzsanna–TAKÁCS János–FÜZES Miklós (szerk.): Kitaszítottak I. kötet. „Magukkal fogjuk megszírozni a földet”. Budapest, 2002. 23.

²⁴⁰ HUSZÁR Tibor: A politikai gépezet 1951 tavaszán Magyarországon. Budapest, 1998. 259.

főbejáraton kívül azért volt még sok-sok kisebb bejárat is, szabályos, kerek formájú körvonallal, az istálló alsó, oldalsó falában. Jellemzően éjszakai közlekedésre voltak használatosak. Olyan 25-30 cm-es jól megtermett patkányok jártak ki-be. Ezek a társbérlők igen harciasoknak bizonyultak, főleg sötétben viselkedtek bátran.²⁴¹

A csurma sajátos tedeji kifejezés volt a szállás megnevezésére, és a humorát az embertelen körülmények ellenére is megőrző dr. Áigner Géza állatorvos találta ki a visszaemlékezés szerint.²⁴² A tábor bővülése azonban megkövetelte újabb szálláshelyek felállítását, így az érkező rabok számára az, I. és II. barakk mellett sietve felállították a III-as barakkot (csurmát) is:

„De sokkal kellemetlenebb helyre jutottak az »előző turnusból« azok, akik a hármas csurmába kerültek. Ez az épület igen hevenyészve, gyorsan készült el, a mi fogadásunkra. [...] A barakk kb. 5-6 méter széles, 35-40 méter hosszú lehetett, eredetileg két sor ló számára tervezhették. Ez célszerűségből optimálisnak számít, mert egy sor álló ló helye megegyezik egy sor fekvő ember helyével. A szélességi adatokat tekintve már a lovak jártak volna jobban, mert több mint 100 embert zsúfoltak itt össze a 30-40 ló helyére. [...] Ráadásul igen kicsi, istállókra jellemző nyílások voltak ablakok gyanánt, és itt állandó félhomály uralkodott. [...] Jobban járt a Mikulás-napiak másik fele. Ők az egyes és kettes barakkba kerültek, kb. 100-100 fővel. Ezen barakkok méretei kedvezőbbek voltak, kb. 12 x 30 m-esek. Szárazabbnak és világosabbnak tűnt, mint a hármas barakk. Itt már három ágyisor is elfért.”²⁴³

A tábor kibővítése az eredetileg tehénistállónak tervezet IV-es barakk felépítésével ért véget. Ez lett a legnagyobb szálláshely, 13-14 x 64-65 m-es tömegszállásnak készült, amelybe már félkész állapotában költöztettek embereket:

„Amikor berámoltak bennünket ebbe, akkor még nyers volt a malter, és csorgott a falakról az emberi leheltből kicsapódott pára. [...] Mindent egybevetve itt sem volt több férőhely, mint a többi csurmában. [...] A csurmának magasított teteje volt. Ez azt jelenti, hogy a tetőtér nem volt megosztva padlással, hanem ez a rész is növelte a hasznos légtérrel. Volt ennek jó és rossz oldala is. Jó volt benne, hogy ezáltal több levegő jutott fejenként, a rossz pedig az, hogy hidegebb és huzatosabb lett a barakk. [...] A szellőztetést a tető gerincére épített kürtökkel oldották meg, így a bejárat ajtó közelében vagy közvetlenül a kürtök alatt tartózkodókat kegyetlenül vágta a huzat. A száz marha részére tervezett istálló így

---

²⁴¹ APATINI F. I. 2009. 25–26.

²⁴² A visszaemlékezés tanúsága szerint: „A csurma sajátosan tedeji szóhasználat. Akik nem beavatottak ezen a téren, azok még most is értetlenül figyelnek fel akkor, ha ezt hallják. Maga a kifejezés az orosz »börtön« szónak, igen rossz fonetikával, általa meghonosított fordítása. Használata igen gyorsan elterjedt az egész táborban. A barakk vagy tábor szó helyett még a rendőrök is a csurmát használták.” – APATINI F. I. 2009. 26.

²⁴³ APATINI F. I. 2009. 28–29.

vagy »büdös«, vagy »huzatos« volt. Az sem lebecsülendő, hogy egy marha helyére három rab került.²⁴⁴

Állandó gondot okozott Tedejen a sár és a trágya, ami főként a gyalogosan, gumicsizma nélkül közlekedő rabok életét keserítette.²⁴⁵ A hortobágyi tábor mindennapjaihoz hozzátartozott a kényszermunka is, amely alól nem mentesültek a gyerekek sem. Egyéb feladatok mellett a vízhordást is rájuk bízta.²⁴⁶ A rabok nyilvántartását nehezítette, hogy időnként egész családokat helyeztek át egyik kényszermunkatáborból egy másikba. Az Apatini családot 1952. május 8-án szállították át Árkusra, ahol meglepő módon valamelyest jobb körülmények közé kerültek:

„Együtt érző, rokonszenves segítőkészséggel bevezettek a »nagy istállóba«, ahol a helyünket már előzetesen előkészítették. Felállított vaságyakkal és függönytartókkal vártak. Ez a függönyrendszer csodálatos találmány volt Árkuson, mondhatnám, helyi specialitás. Az összetartozó családokat takarókkal, szőnyegekkel vagy pokrócokkal választották el egymástól, mintegy boksztokot képezve. Ennek következtében még a nagy istállóban sem érződött az a vad huzat, mint Tedejen, a levegő sem volt büdös, mert fölülről nyitott maradt.”²⁴⁷

Árkuson nem volt szokás az az éjszakai reflektorozás sem, amiről több túlélő is beszámolt a tedeji rabok közül:

„Csodálatos árkusi találmány volt ez a függönyös rendszer. Tedejen ezt biztosan nem engedték volna alkalmazni, mert ott gyakran jártak éjjelente ellenőrizni bennünket. Erősen világító, kis kézi reflektorokkal kegyetlenül vizsgáltak gyakran valamit, vagy csak a szépasszonyokat bámulták a rendőrök. Néha nagyokat röhögtek, ha a napi 14 órás munkában elfáradt nőket kitakarva találhatták az ágyakban. A tedeji éjszakai ellenőrzésekre visszagondolva megjegyzem, hogy én is többször fölébredtem a reflektorozásokra. Határozottan emlékszem, hogy nemcsak rendőrök voltak ilyenkor az ellenőreink, hanem katonaruhás ávósok is.”²⁴⁸

---

²⁴⁴ Uo. 30–31.

²⁴⁵ „A barakkok közötti talaj agyagos, néhol szikes, igen kötött szerkezetű volt. A csapadék jelentős része nem szivároghatott a mélyebb rétegekbe, hanem híg latyakot képzett a felszínen. Ezt a felszínt először a gazdaság traktorai és szekerei kezdték ki, majd a sűrűn mozgó tömeg. Kútra, konyhára, latrinára csak el kellett menni alkalmasint, sőt néha egyik barakkból a másikba is.” – APATINI F. I. 2009. 33.

²⁴⁶ „Mint már említettem, a mezei munkákat zárt csoportokban kellett végezni, rendőri felügyelettel. A géppisztolyos rendőr általában valamelyik árnyat adó fa alatt telepedett le munka közben, ahonnan jól be lehetett látni a környéket. A rabok nem hagyhatták el a munkaterületet, ezért a nélkülözhetetlen ivóvízről a vízhordó gyerekeknek kellett gondoskodnia. Az ő feladata volt felkutatni, hogy a környéken hol található iható ivóvíz, és azt onnan be kellett hordania a munkatérbe az ott dolgozó raboknak, személy szerint kannafedélbe szervírozva. A vízhordó gyerekek – vagy ahogyan röviden hívták: vizesnek gyakran két vizeskannát kellett cipelnie.” – APATINI F. I. 2009. 40.

²⁴⁷ Uo. 64.

²⁴⁸ Uo. 67–68.

Osvald Gézáné egykor tedeji rab is kellemetlen emlékként gondolt vissza az éjszakai ellenőrzésekre és az örök reflektoraira:

„Igen megalázó emlékként él bennem az a csurmai jelenség, hogy éjjelente a rendőrök elemlámpákkal pásztázták végig az ágyakat. Ezt nem lehetett megszokni! A napi fárasztó munka, robot után nem éppen szalonképesen aludtunk a szűk fekvőhelyeinken.”²⁴⁹

Apatini Ferenc Illés 2009-ben közzétett visszaemlékezésében helyet adott két másik tedeji rab, Passa Imre és az előbb idézett Osvald Gézáné emlékének is. Ezek a visszaemlékezések megerősítik az eddig közölt információkat a tábor leírását, és az ott uralkodó embertelen körülményeket illetően, viszont több olyan elemet is tartalmaznak, amelyek csak ezekben a memoárokból olvashatók. Passa Imre számolt be például a táborban előforduló halálesetekről, valamint a megrázkódtatások hatására álmukban beszélő rabokról:

„Az első haláleset érkezésünk után a Bakonyi nénié volt. Őt ágyban fekvő betegként hozták el. Még karácsony előtt meghalt. Onnan vitték el a hajdúnánási temetőbe. Azután Kismolnár Józsi bácsi orrvérzése indult el, aki orvosi segítség hiányában bele is halt abba. [...] A tél zord és kegyetlen volt. A karácsonyt közösen megemlékezve töltöttük. Szilveszterkor boldogabb újévet kívánva köszöntöttük egymást. Akkor kezdődött az a betegségem, hogy éjszakánként álmomban beszélek. [...] A négyes barakkban több mint háromszázan voltunk, közülünk kb. nyolcan beszéltünk álmunkban. Hol egyikünk, hol másikunk szólalt meg éjjel.”²⁵⁰

Ugyancsak Passa Imre visszaemlékezéséből ismerhetjük meg a táborban uralkodó élelmezési viszonyokat. Ezek alapján megállapítható, hogy bár a helyzet jobb volt, mint a hadifogolytáborokban, viszont minden pénzbe került, tehát aki nem akart éhen halni, dolgoznia kellett egész családjával együtt:

„Amikor megalakult a közös konyha, reggelire feketekávé-t adtak egy picit, bőr nélküli »szalonnával«. (Ezt az úgynevezett hitlerszalonnát állítólag marhatökből készítették akkoriban, és gyümölcscsüszkét árulták, hosszúkas fadobozban.) Az ebéd kicsit változatosabb volt, vacsorára valami kis egyfajta szalonnát adtak. Kenyeret az akkor megalakult tábori boltban, Czink Magyi bácsinál lehetett venni. A kenyérfejadagot korlátozták. Aki dolgozott, napi 25dkg-ot vehetett, aki pedig nem dolgozott (gyerek, beteg vagy öreg felnőtt), csak 20 dkg-ot, ha egyáltalán volt a családnak erre pénze. Szeszt nem árulhattak. A tábori bolt készletét az ún. beszerző kocsi vásárolta meg Hajdúnánáson. Hetente háromszor ment bevásárolni, fegyveres rendőri kísérettel.”²⁵¹

Osvald Gézáné naplója őrizte meg a tedeji tábor egyetlen szökésének történetét. Ehhez kapcsolódik, hogy már Apatini Ferenc Illés is megemlékezett arról, hogy Tedejen a falakat erős, kb. 3 m magasan kihúzott acélszálak kötötték

---

²⁴⁹ Osvald Gézáné egykori tedeji rab naplós emlékének közli: APATINI F. I. 2009. 117.

²⁵⁰ Passa Imre egykori tedeji rab naplós emlékének közli: APATINI F. I. 2009. 97–98.

²⁵¹ APATINI F. I. 2009. 98.

össze, hogy ezzel is ellensúlyozzák a nehéz tetőzet feszítő hatását. A rabok minden ingóságukat batyukba csomagolták és ezekre az acélrudakra akasztották azokat. A visszaemlékezők egybehangzó állítása szerint mindez igen kísérteties látványt nyújtott:

„Egyik alkalommal este hoztak ponyvás teherautóval egy családot. Egy-két helyen égett a petróleumlámpa. A sok lógó holmitól és azok árnyékától, a sok összezsúfolt embertől az érkező családhoz tartozó fiatalember igen megijedt. Amikor benézett, odaszólt anyjának: »Édesanyám, én innen megszökök, itt már mindenkit felakasztottak, és én ezt nem várom meg!« Mielőtt bármit tudott volna az anyja neki válaszolni, úgy eltűnt, hogy többé nem látta őt senki közülünk! Még kiszabadulásunkkor is úgy szerepelt az ellenőrző névsorolvasáskor, hogy »Csikós István szökésben«. Nem hallottuk róla később sem, hogy elfogták vagy sem. A többség abban hitt, hogy sikerült Nyugatra szöknie.»²⁵²

Ugyancsak Osvald Gézánéól tudjuk, hogy a tedeji táborban három év alatt összesen 12 gyermekszületés történt, valóban tábori körülmények között:

„A csurmában 12 gyermek született, közöttük volt az én kisöcsém is, az Emil. Nagyon emlékezetes volt az ő születése. [...] Anyunak egyre erősödtek a fájdalmai. Ágyterítőkkel – amit az asszonyok tartottak spanyolfalként – különítették el a barakk lakóitól. Szegénykém egy hang, egy jajszó nélkül szülte meg az öcsémet, 120 ember között. Mindez olyan csendben zajlott le, hogy én a másik ágyon föl sem ébredtem rá. Utána mondta az Aranka néni, hogy ezt a babát nemcsak az anyu, hanem ő is szülte, merthogy annyi ember között nem jajgathatott, ezért az ő kezeit is kékre-zöldre szorongatta.»²⁵³

6. A visszatérés a táborok világából és a hosszú megbélyegzettség

A fent olvasható mondatok súlya különösen akkor nehezedik nyomasztóan a lélekre, ha a leírások alapján igyekszik elképzelni a táborok világát, egyáltalán azt az élethelyzetet, amelybe a sors ezeket az áldozatokat önhibájukon kívül sodorta. Olyan alapvető feltételek sem voltak adottak és maguktól értetődőek, mint például az ivóvíz.

A korábban már idézett Kovács László Foksány elosztótábora kapcsán jegyezte meg, hogy annak a hatalmas embertömegnek, amely itt megfordult, lényegében nem állt rendelkezésére iható víz:

„Ivóvíz nem volt, csak a kanálisban csörgedezett valami, de az nem volt alkalmas ivásra, meg aztán kisdolgukat végezni jártak rá az emberek. Volt még egy gödörkút, de abból sem mertünk inni.»²⁵⁴

A vízhiányt és a vízellátás stabilizálódását Hadas Ferenc is lejegyezte emlékei között:

---

²⁵² Osvald Gézáné egykori tedeji rab naplós emlékanyaga. Lásd: APATINI F. I. 2009. 115–116.

²⁵³ Uo. 119.

²⁵⁴ BUCZKÓ J.–HADAS F. 2014. 30.

„Csak néhány nap múlva érkezett meg az első és a további vízszállítmány: a Dnyeszter vizéből, hadifoglyok vontatta lajtban. A Dnyeszterből, melybe rengeteg hulla kerülhetett a front kétszeri átvonulása során. Fertőtlenítés céljából a szovjetek klórmeszet szórtak a lajtba, de hogy ez elegendő volt-e a dezinficiálásra, azt én nem tudom megítélni. [...] A vizes témánál nem hallgathatom el, hogy a vízszivattyú-telepet – mely a lágeren kívül helyezkedett el –, valamint a láger vízrendszerét nánási, egyébként hazatért, ma már néhai asztalostársunk közreműködésével tették használhatóvá.”²⁵⁵

Azt, hogy a vízellátás biztosítását hajdúnánásiak oldották meg a benderi hadifogolytáborban, Kovács László visszaemlékezése is alátámasztja:

„A vizet a láger számára a Dnyeszterből hordták hatalmas hordókban. A szekereket ökrök húzták, de annyira ki voltak éhezve, ha valamelyik lefeküdt, tíz ember kellett hozzá, hogy felállítsa. Majd aztán rendbe tettek egy kutat a láger területén, amiből 70 méter mélyről hozta fel a vizet egy dízel szivattyú. Ezt két nánási ember javította meg kétheti munkával. Ettől kezdve lett a lágerben élők számára jobb az ivóvíz.”²⁵⁶

Ehhez képest a tedeji kényszermunkatáborban legalább egy gémeskút állt a rabok rendelkezésére, igaz, ezt sosem tisztították.²⁵⁷ Arról, hogy a vízhordás kemény munkáját kifejezetten a gyerekeknek kellett elvégezniük, már korábban volt szó.²⁵⁸

A hadifogolytáborból visszatérők, akárcsak a kényszermunkatáborokból szabaduló foglyok későbbi sorsa is viszontagságosan alakult. Sokáig csak a kirekesztettség és a megbélyegzettség jutott osztályrészül számukra, a velük történekről beszélni sem mertek. Szabó Lajosné Éles Piroska, a szovjet hadifogolytáborba hurcolt Éles Sándor leányának visszaemlékezése szerint:

„Nem volt szabad beszélni arról, hova lettek azok az emberek, még azoknak sem, akik visszatértek, mert úgy meg voltak félemlítve. Egy hazatérő, a Kiss Ernő utcán lakó Kovács János bácsi, aki megjárta Benderit, édesanyámnak nagy nehezen annyit mondott a faggatózására, hogy ne menjen hozzá érdeklődni, mert nem akar oda visszakerülni, ahonnan nagy nehezen megszabadult.

Maradt szegénynek a remény, hogy mégis hazajön a férje. Később, amikor már hadifoglyokat hoztak haza a szerelvények, édesanyám mindig szépen felöltöztetett bennünket, és kimentünk mi is a vasútállomásra, miközben

---

²⁵⁵ HADAS F. 1991. 34–35.

²⁵⁶ BUCZKÓ J.–HADAS F. 2014. 30.

²⁵⁷ „A tábornak egyetlen gémeskútja volt. Közvetlenül mellette a nagy tehénistálló, nagy trágyadombbal és silőgödrökkel. Kúttisztítás soha nem történt.” – Passa Imre egykori tedeji rab naplós emlékanyaga. Lásd: APATINI F. I. 2009. 99.

²⁵⁸ A gyerekek oktatása idővel a téli időszakban lehetővé vált, noha a körülmények jócskán hagytak kívánnivalót maguk után: „Mi gyerekek télen iskolába jártunk. Az iskola először a táborhoz közel, egy elhagyott tanyán indult. Rengeteg egér szaladgált még óra alatt is a teremben. Később már egy nagyobb helyiségben »jobb körülmények között« tanítottak bennünket.” – Osvald Gézáne egykori tedeji rab naplós emlékanyaga. Lásd: APATINI F. I. 2009. 118.

mondogatta, »hátha mégis hazajön apátok«. De nem jött. A hazafelé vezető út ilyenkor mindig nagyon szomorú volt. [...]

Számkivetettjei maradtunk a társadalomnak. Én később sokszor megkaptam, hogy a szovjetek rendes embereket nem vittek el. Ennek ellenére édesanyámat mindig az éllette, és mindig azt mondogatta: »Meglátjátok, egyszer csak hazajön, betoppan apátok.« Azt azonban soha nem heverte ki, hogy holttá kellett nyilvánítani. Csak azt hajtogatta: »Mit tettem? Mit fogok neki mondani, ha megtudja, amikor hazajön?« Ő azt életében soha nem tudta meg, hogy édesapám csak néhány hónappal élte túl elhurcolását.²⁵⁹

A fenti sorok hűen tükrözik, hogy micsoda tragédia érte ezt a családot egyrészt a családfő elvesztése miatt, másrészt azért, mert semmilyen információt nem kaptak vele kapcsolatban. Így fordulhatott elő, hogy hosszú évekig reménykedtek, felesége haláláig várta haza a férjét, s úgy halt meg, hogy nem tudta, hogy a férje elhurcolását követően rövidesen elhunyt. A század második felében a társadalmon is uralkodó Kádár-rendszer ráadásul a visszaemlékezés tanúsága szerint is sikeresen ültette el azokban, akiket közvetlenül nem érintett az elhurcolás, hogy tisztességes ember nem lett az oroszok áldozata. Ezzel pedig bezárult a kör, a szenvedés és a megbélyegzés ördögi köre.

A hortobágyi kényszermunkatáborok lakói is számos megaláztatáson kellett keresztülmenjenek mind a táborban, mind később, a szabadulásukat követően. Varga Albert volt árkusi rab is beszámolt arról, hogy miként igyekeztek lelkileg megtörni őket:

„Reményektől duzzadó mellű fiatalember voltam, amikor a kegyetlen kommunista diktatúra kettétörte ifjúságom legszebb éveit. A táborban elszenvedett hosszú három és fél éves rabságom alatt mindvégig kínozott az a kegyetlen tudat, hogy egész életemet örökös rabságban, embertelen körülmények között kényszerülök leélni, soha nem leszek szabad. Ezt a tudatot nap mint nap kéjelegve igyekeztek rabtartóink bennünk ébren tartani, amikor többek között azt ordítozták: »Itt fogtok megdöglenni, veletek fogjuk ezt a földet megzsírozni.«²⁶⁰

A Sztálin halálát követően szabadon bocsátott egykori rabok, a rendszer szóhasználatában „telepesek”, régi lakóhelyük környékéről is ki lettek tiltva. Nem lettek szabad emberek, múltjuk megbélyegezte őket és gátolta későbbi érvényesülési lehetőségeiket.

A hadifogolytáborokból csodával határos módon megmenekülő emberekhez hasonlóan, az egész életen át tartó megbélyegzettségről számolt be Apatini Ferenc Illés is:

„[...] a továbbiakban is sok szenvedést okozott a társadalomból kítaszított helyzetem: mint »X«-es, »osztályidegen« elem képeztem az ún. »belső ellenséget«, akiket üldöznie kellett minden »haladó« embernek. Bizony, sokszor a

---

²⁵⁹ BUCZKÓ J.–HADAS F. 2014. 82–83.

²⁶⁰ 60 év 1950–2010. A hortobágyi kényszermunkatáborok áldozatainak emlékére. Kiadja a Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete, Budapest, 2010. 24.

tettegességet is el kellett viselnem [...] Figyelemre méltó, hogy bárhová is kerültünk, mindenhol mindent tudtak rólunk. Bizony, a továbbiakban is vigyáztak ránk, noha ez már másképpen élesített géppisztoly volt! A rendszer ellenséghárító gépezete kegyetlenül működött.”²⁶¹

A visszaemlékezésben foglaltakat egyébként levéltári források is alátámasztják. Mivel a rabok fogságuk alatt semmilyen hivatalos állami nyilvántartásban nem szerepeltek, valamennyi szabaduló rabról bejelentőlapot, és további megfigyelésük érdekében megfigyelőlapot állítottak ki.²⁶² A rendszer tehát azzal súlyosbította bűnét, hogy évtizedeken keresztül megfigyelte foglyait, s mint társadalomra veszélyes elemeket tartotta nyilván. Érvényesülésük, taníttatásuk, boldogulásuk az életben a pártállami érdekekkel ellentétes lett.

Az eddigiek összegzése helyett zárásként érdemes megjegyezni, hogy a hadifogolytábor és a kényszermunkatábor fogalma Közép-Kelet-Európában, így Magyarországon is szorosan összekapcsolódott. Annak ellenére, hogy létrehozásukat, gazdasági és politikai célokat egyaránt szolgáló működtetésüket, felépítésüket tekintve fontos megkülönböztetések tehetők a két tábortípus között, volt, ami elválaszthatatlanul kötötte össze őket. Ez pedig nem volt más, mint az emberi szenvedés, az ártatlan emberek meghurcolása, megfosztása méltóságuktól, személyiségüktől.

A körülmények és a bánásmód miatt nagyon sokan életüket veszítették, hiábavalóan, értelmetlenül, feleslegesen és embertelen körülmények között. Akik visszatértek, szerencsések voltak, de a hosszú megbélyegzettség miatt nem fordulhatott jóra a sorsuk, életüket a velük történtek örökre tönkretették. Visszaemlékezéseiket olvasva nemcsak az elbeszéléseikre, a történetekre és a táborok leírására kell figyelnünk. Bár minden kétséget kizáróan hatalmas szerencse, hogy beszámolhattak erről. Meg kell látnunk azonban a soraik között a szenvedő embert is, aki hosszú és kényszerű hallgatás után igyekszik szavakba önteni fájdalmát.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
4. 1. A-508. 30.

IRODALOM

- 60 év 1950–2010. A hortobágyi kényszermunkatáborok áldozatainak emlékére. Kiadja a Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete, Budapest, 2010.

---

²⁶¹ Uo. 34.

²⁶² Az internálásról, a kitiltásról és a rendőrhatalósági felügyeletről szóló minisztertanácsi határozat végrehajtása. – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 4. 1. A-508. 30.

- APATINI Ferenc Illés: Túléltük. Internálótáborban a hajdúnánási Tedejpusztán 1951–53-ban. Debrecen, 2009. 19.
- BUCZKÓ József–HADAS Ferenc: Akiknek még sír sem jutott. Hajdúnánásiak a „málenkij robot” poklában. Hajdúnánás, 2014.
- DRAVICZKY Imre: Századunkban a gyilkos láng már kétszer lobbant. (Hajdúnánás népe és a Nagy Háborúk) Hajdúnánás, 1993.
- FÜZES Miklós: Szibéria-szindróma Magyarországon. In: HANTÓ Zsuzsanna–TAKÁCS János–FÜZES Miklós (szerk.): Kitaszítottak I. kötet. „Magukkal fogjuk megzsírozni a földet”. Budapest, 2002.
- GYARMATI György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956. Budapest, 2013.
- HADAS Ferenc: Hol sírjaik domborulnak... /Egy túlélő emlékezései a hajdúnánási elhurcoltakról/ Hajdúnánás, 1991.
- HANTÓ Zsuzsanna (szerk.): Kitaszítottak II. kötet. Dokumentumok a hortobágyi zárt táborokból 1950–1960. Budapest, 2002.
- HANTÓ Zsuzsanna: Kényszermunkatáborok a levéltári források tükrében. In: HANTÓ Zsuzsanna–TAKÁCS János–FÜZES Miklós (szerk.): Kitaszítottak I. kötet. „Magukkal fogjuk megzsírozni a földet”. Budapest, 2002.
- HANTÓ Zsuzsanna: Kitiltott családok. Budapest, 2009.
- HUSZÁR Tibor: A politikai gépezet 1951 tavaszán Magyarországon. Budapest, 1998.
- SAÁD József (szerk.): Telepessors. Budapest, 2004. Térképmelléklet: A tedeji kényszermunkatáborba elhurcoltak lakóhelyei.
- SAÁD József: Hortobágy – Egy fejezet a deklasszáls történetében. In: HANTÓ Zsuzsanna–TAKÁCS János–FÜZES Miklós (szerk.): Kitaszítottak I. kötet. „Magukkal fogjuk megzsírozni a földet” Budapest, 2002.
- STARK Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Budapest, 2006.
- STARK Tamás: Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után (1939–1955). Budapest, 1995.
- VÖLGYESI Zoltán: Kisvárosi történet. Az 1956-os forradalom és a zsidóellenes megmozdulások Hajdúnánáson. Budapest, 2001.
- ZIELBAUER György: Magyar polgári lakosok deportálása és hadifogsága (1945–1948). *Történelmi Szemle* 1989./3–4.

INTERNETES FORRÁS

- http://www.hortobagyideportaltak.hu/nevsor_tedej.htm (Letöltve: 2016. december 14.)

A KÖTET SZERZŐI

Bocskor Andrea (Beregszász, 1978)

2002-ben szerzett diplomát a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola angol–történelem szakán, ezt követően a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola tanársegédje és az ELTE Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskolája Művelődéstörténeti programjának hallgatója. 2007-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanára. Fokozatát 2011-ben szerezte meg, ezután a Főiskola Történelem-és Társadalomtudományi Tanszékének docense, a Lehoczky Tivadar Intézet vezetője. 2013-ban PhD-fokozatát az Ukrán Tudományos Akadémia Ukrajna Története Intézetében ukrainai tudományos fokozattá minősítették át, megszerezte a történelemtudományok kandidátusa címet.

Kutatási területe: imagológia, nemzetkép-kutatás, magyarságkép-kutatás, ukrán magyarságkép, ukrán–magyar kultúrdiplomáciai kapcsolatok.

2014-től az Európai Parlament képviselője.

Seres Attila (Szekszárd, 1975)

Az általános iskolát szülővárosában végezte el, majd Budapestre került, ahol a Veres Pálné Gimnáziumban érettségizett. Egyetemi tanulmányait az ELTE Bölcsészettudományi Karán folytatta történelem és orosz filológia szakpáron, 1999-ben történelem és orosz szakos egyetemi előadói és középiskolai tanári oklevelet szerzett. Doktori tanulmányait az ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszéken folytatta, doktori disszertációját 2006-ban védte meg. 1999-től 2003-ig a Magyar Országos Levéltári referense, 2003–2011 között az MTA Történettudományi Intézete tudományos munkatársa, 2011–2012-ben a Moszkvai Magyar Kulturális Központ tudományos igazgatóhelyettese, 2012–2015 között a Moszkvai Magyar Levéltéri Intézet vezetője. 2015-től ismét az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa. A Magyar–Orosz Akadémiai Történész Vegyesbizottság tagja, a Magyar–Ukrán Akadémiai Történész Vegyesbizottság tudományos titkára, a Magyar–Bolgár Akadémiai Történész Vegyesbizottság alelnöke. Fő kutatási területe a magyar–szovjet politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok története 1917–1991 között.

Csiszár Imre (Hajdúnánás, 1979)

A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2006-ban végzett történelemtanár, 2008-ban etnográfus, néprajztanár szakon, egyaránt jeles eredménnyel. Egyetemi évei alatt specializáció keretében ismerkedett a hadtörténelemmel és a muzeológus szakma rejtelmeivel. 2010-ben pedagógia szakot is végzett, de akkor már érdeklődése középpontjában a tudományos munka állt. Kutatásainak fő iránya a XX. századi magyar agrártörténethez

kapcsolódik. A második világháborút követő földosztás és a nem sokkal később kezdődő kollektivizálás mezőgazdaságra gyakorolt hatása mellett azonban behatóan foglalkozik a totális diktatúrák működésével és az 1950-es években elszabaduló állami terrorral. Szülővárosában, Hajdúnánáson 2011. november 3-án nyílt meg a Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény kiállítótermében *Kitaszítottak* címmel az az állandó történelmi kiállítás, amelynek létrehozásában és megszervezésében központi szerepet vállalt. 2015-ben sikeresen védte meg *Agrártermelés és agrártársadalom Hajdúnánáson az 1930-as évek második felétől az 1970-es évek végéig* című doktori értekezését. Jelenleg a Debreceni Egyetem Kollégiumi Igazgatóságát vezeti és a megkezdett kutatások által kijelölt úton haladva igyekszik mindig újabb ismeretekkel gazdagítani a hazai történettudományt. Eredményeit szakmai folyóiratokban folyamatosan publikálja és tudományos konferenciákon tartott előadásaiban rendszeresen ismerteti.

Fodor Gusztáv (Dercen, 1975)

Református lelkész, PhD hallgató. 1997-ben szerezte diplomáját, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán, lelkészi szakon. Elsődleges kutatási területe a szovjet egyházellenes politika erőterébe került Kárpátaljai Református Egyház 1944–1991 közötti szolgálatának feltárása. Az élő kárpátaljai református közösségek szellemi kincseit, és az évszázadok során kialakult egyházi szerepvállalást a pártállami diktatúra teljesen felszámolta. Kárpátalja szovjetizálása a zsarnokság mindenütt jelen való uralmát juttatta uralomra. Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* c. remekművéből tudjuk, hogy a zsarnokságnak az a természete, hogy nemcsak a börtönökben, nemcsak a vallató szobákban, hanem a zsarnokság a mártírjaink sírjánál is ott áll, és jogot formál arra, hogy megmondja, hogy kik is voltak Ők. A málenkij robot alatt elhurcolt kárpátaljai református magyar férfiak tízezrei és a letartóztatott református lelkészek elleni koncepciók perek ítéletei ennek a zsarnoki állításnak a torz és a teljes igazságot nélkülöző szomorú bizonyítékai. Fodor Gusztáv Istentől kapott kötelességének érzi, hogy az igazság kimondásának tudományos igényével ellentmondjon a zsarnokságnak. Ötletgazdája és alapítója a 2015 decemberében Nagymuzsalyban megalakuló Narancsik Imre Kutatói Műhelynek, melynek legfőbb célja a kárpátaljai reformátusság közel 500 éves múltjának, egyház-, és gyülekezettörténetének tanulmányozása, illetve a vonatkozó kutatások segítése.

Ötvös István (Budapest, 1972)

2000-ben végzett a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán, történelem–magyar nyelv és irodalom szakon. 2007-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájában doktorált. 1999 óta a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem, politológia és nemzetközi tanulmányok szakán tanít, 2013-tól a Jelenkortörténeti Tanszék tanszékvezetője. 2011-től a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen megbízott előadó. 2014-ben a Magyar Országgyűlés a Nemzeti Emlékezet Bizottsága tagjává választotta. Kutatási területe az 1945–1990 közötti kommunista diktatúra, különös tekintettel a koncepciók perek, a cenzúra, a hadsereg és annak pártirányításának kérdése. 2006-tól a *Kommentár* folyóirat szerkesztőbizottsági tagja.

Janek István (Budapest, 1970)

Történész, az MTA BTK Történettudományi Intézet munkatársa. Budapesten él és dolgozik. 2010-ben szerzett PhD-fokozatot a Pécsi Tudományegyetemen. Disszertációjának témája a szlovák–magyar diplomáciai kapcsolatok 1939–1945 között. Kutatási területe a XX. századi Kelet-Európa és a kisebbségi-nemzetiségi kérdés története. Munkahelyén ezen belül és túlmenően több témakörrel is foglalkozott, ezek közül legfontosabbak a csehszlovák–magyar diplomáciai kapcsolatok 1918–1956 között, illetve az első bécsi döntéssel kapcsolatos kutatásai. Ezekkel kapcsolatosan, több mint 30 publikációja jelent meg a *Századok*, *Történelmi Szemle*, *Rubicon*, *BBC History* c. és más lapokban. Ezenfelül mintegy 20 publikációja jelent meg külföldi történész szaklapokban idegen nyelveken.

Ilyés Gábor (Kecskemét, 1971)

1996-ban a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán történelem–hittanári, majd 2003-ban a Debreceni Egyetemen történelem szakos tanári diplomát szerzett. 2003-tól a nyíregyházi Jókai Mór Református Általános Iskola történelem szakos tanára. 1999-től jelennek meg publikációi helytörténeti témában. Fő kutatási területei: Nyíregyháza emlékjeleinek története, a nyíregyházi és a megyei cserkészmozgalom története, a nyíregyházi római katolikus egyház története és a málenkij robot megyei vonatkozásai. 2013 októberétől a hetente megjelenő *Nyíregyházi Napló* hasábjain egy várostörténeti sorozatot publikál *Amiről az utcák mesélnek...* címmel. Várostörténeti kutatómunkáját 2005-ben Bencs László arany emlékéremmel, a honismereti mozgalomban végzett kiemelkedő munkáját 2007-ben emléklappal, míg a magyarság épített öröksége megővésében végzett kimagasló munkáját 2008-ban Podmaniczky-díjjal ismerték el.

Köteles László (Kassa, 1957)

Helytörténész, kutató, 2010-től Bauer Edit EP-képviselő asszisztense.

Kutatási területei a XX. század regionális történelme, a málenkij robot a történelmi Abaúj-Torna megye területén, történelmi és kulturális értékvédelem az etnikai határokon túl (Szepesség, Sáros). 1992-től 2010-ig a Szlovák Parlament képviselője volt, és 1997-től a Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség – Csemadok országos alelnöke. Fontos feladatának tekinti az értékvédelmet. Branyiszko alatt, Korontyon és Iglón sikerült megvalósítani az 1848-as honvédemlékműveket, valamint az 1848/49-es szabadságharcból származó honvédsír, vagy a volt honvédek sírjainak helyreállítását. Az első és a második világháborúban hősi halált halt magyar honvédek sírját folyamatosan számon tartják és gondozzák.

Lukáč Gábor (Királyhelmece, 1987)

Fiatal kutató, aki bodroközi kötődése révén szabadidejében annak történelmi eseményeit kutatja. Egyetemi tanulmányait a Komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Karának történelem–magyar nyelv és irodalom szakán végezte. Szakdolgozatában a bodroközi kisközség, Kistárkány 1945–1990 közötti történelmét írja le, melyben több témakört is felölel. Többek között foglalkozik a Kistárkányt is súlyos veszteségekkel érintő málenkij robottal, a község szövetkezesítésével, a falu közösségi, sport- és kultúrtörténetével, valamint nem utolsósorban a falut is érintő rendszerváltással. Az egyetem befejezését követően sem távolodott el a történészi munkától, hiszen rendszeresen foglalkozik faluja történetével, vezeti a település krónikáját, és jelenleg is kutatást végez többek között a málenkij robot témakörében is.

Dupka György (Tiszabökény, 1952)

Történész, kiadói főszerkesztő, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára. 1979-ben Ungváron szerzett magyar szakos bölcsészdiplomát. 2008 őszén az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán kulturális mediátor szakos másoddiplomát kapott. Mint elkötelezett Gulág-Gupvi kutató eddigi feltárásait, a tanulmányutak során szerzett tapasztalatait a legutóbbi két-három évben kiadott munkáiban összegezte (*Szolyva a mi Golgotánk*, 2012, „*Hova tűnt a sok virág...*”, 2013), amelyek alapot képeztek a doktori (PhD) értekezés megírásához is. 2014. szeptember 19-én a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelemtudományok doktori iskolájában *A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946)* címmel megvédte doktori (PhD) disszertációját a legmagasabb minősítéssel. Munkáinak elektronikus változata a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet honlapján olvasható:

www.kmmi.org.ua Online hozzáférés: <http://mek.oszk.hu/...> Legutóbbi szakmai elismerése: Lénárd Ödön Alapítvány arany Gulág-émlékérme(2017).

Szamborovszkyné Nagy Ibolya (Sárosoroszi, 1970)

1992-ben az Ungvári Állami Egyetem történelem karán végzett. Diplomázás után Ungváron, majd Nagyberegen dolgozott történelem–földrajz szakos középiskolai tanárként. 1999-től a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola óraadó, 2002-től rendes tanára lett. 2002-től az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskolájának Kelet-Európa 19–20. századi története doktori programjában vett részt, majd 2011-ben szerzett PhD fokozatot. 2005-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Apáczai Csere János Könyvtárának igazgatója, s egyben az intézmény Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének oktatója. Kutatási objektuma az 1945 utáni szovjet társadalomtörténet és oktatáspolitikai. Jelenleg mikrotörténeti kutatásokat végez Nagybereg település szovjet időszakának múltjából (a község társadalmát radikálisan átalakító deportálások, koncepciós perek, kolhozosítás tematikájában).

Molnár D. Erzsébet (Beregszász, 1979)

2002-ben a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán diplomázott angol–történelem szakon, ezt követően a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola tanársegédje és a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában hallgatója, ahol 2015-ben szerzett fokozatot. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének oktatója, illetve a Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Kutatóközpont munkatársa. Kutatási területe a málenkij robot kárpátaljai vonatkozásai, illetve a kárpátaljai magyarok a donbászi munkaszolgálaton (1944–1953).

Наукове видання

Науково-дослідного центру імені Тіводора Легоцького
при Закарпатському угорському інституті імені Ференца Ракоці II

2017

**ТАБОРИ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ,
МАЛЕНЬКИЙ РОБОТ, ГУЛАГ
Угорці та німці Карпатського басейну в таборах
військовополонених і примусових робіт Радянського Союзу
(1944–1953 рр.)**

Редактори:

Молнар Д. Єлизавета – Молнар Д. Стефан

Відповідальний за випуск: *Орос І.*

Верстка: *Молнар Д. С.*

Дизайн: *Молнар Д. С.*

Коректура: *Гнатик-Рішко Марта*

Підписано до друку 25.03.2017 р. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. 21,45. Формат 70х100/16. Тираж 200 прим.

Т-12 ТАБОРИ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ, МАЛЕНЬКИЙ РОБОТ, ГУЛАГ. Угорці та німці Карпатського басейну в таборах військовополонених і примусових робіт Радянського Союзу (1944–1953 рр.). Матеріали міжнародної наукової конференції у м. Берегово, 17-20 листопада 2016 р. – Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. – 280 с.

ISBN 978-617-7404-36-0

Збірник включає матеріали міжнародної наукової конференції "ТАБОРИ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ, МАЛЕНЬКИЙ РОБОТ, ГУЛАГ. Угорці та німці Карпатського басейну в таборах військовополонених і примусових робіт Радянського Союзу (1944–1953 рр.)", що відбулася 17–20 листопада 2016 р. у м. Берегове.

ББК: 63.3 (2РОС)-8
УДК: 323.282 (061.3)

ISBN 978-617-7404-36-0

9 786177 404360 >